

Två undersökningar av den privata konsumtionen i Sverige

Av fil. lic. Anders Klevmarken

Relativt nyligen har två undersökningar av den privata konsumtionen i Sverige publicerats. Det är *Hushållsbudgetundersökningen 1969*, *Statistiska Meddelanden P 1971:9* från Statistiska centralbyrån och Carl Johan Dahlman & Anders Klevmarken: *Den Privata Konsumtionen 1931—1975* från Industriens Utredningsinstitut. I den senare undersökningen presenteras statistiska serier för hur den privata konsumtionen fördelats på varugrupper 1931—1968 och hur prisutvecklingen varit för de olika varugrupperna. Denna historiska utveckling analyseras och resultatet av analysen användes för att göra prognoser för hur konsumtionen kommer att fördelas på varugrupper 1975. Några av dessa prognoser har utgjort ett av IUI:s bidrag till Långtidsutredningen. Hushållsbudgetundersökningen ger skattningar av konsumtionen för 1969 fördelad på en större mängd varugrupper och dessutom fördelad på olika hushållstyper. De två undersökningarna kan därför sägas komplettera varandra. IUI-undersökningen ger det längre perspektivet, medan Hushållsbudgetundersökningen ger en detaljerad bild av konsumtionen 1969. Tyvärr genomfördes Hushållsbudgetundersökningen något år för sent för att resultaten skulle kunna utnyttjas i IUI:s och Långtidsutredningens arbete. Det måste betecknas som mycket olyckligt att riksdagen inte beviljade medel för en så viktig undersökning i så god tid att den kunde användas i Långtidsutredningen.

Hushållsbudgetundersökningen användes på många olika sätt. Viktigast är kanske att den ger underlag för beräkning av vikter till konsumentprisindex. Resultaten användes också som underlag vid konstruktionen av tidsserier för konsumtionsutvecklingen såsom i den ovan nämnda IUI-undersökningen och i nationalräkenskaperna, i marknadsforskning och i efterfrågeanalyser och i undersökningar av olika hushållsgruppers levnadsstandard. Dessa olika användningar ställer olika krav på kvalitén hos uppskattningarna av den privata konsumtionen. För konsumentprisindex och för nationalräkenskapernas del kan man nöja sig med uppskattningar av relativt grova varugrupper utan uppdelning på hushållstyper. För marknadsundersökarnas efterfrågeanalyser krävs däremot en mycket detaljerad uppdelning både på varugrupper och hushåll. Detsamma gäller givetvis när man vill göra studier av levnadsstandarden. Syftet med IUI-undersökningen är jämfört med Hushållsbudgetundersökningen mera begränsat, att beskriva huvuddragen i konsumtionsutvecklingen, men för att prognoserna skall vara meningsfulla måste naturligtvis det historiska materialet ha en rimlig kvalitet. Denna artikel kommer att ägnas en jämförelse mellan IUI-undersökningens primärmaterial och Hushållsbudgetundersökningen och avslutas med några mot den senare kritiska anmärkningar. I en senare artikel ges en kortfattad sammanfattning av de viktigaste resultaten från IUI-undersökningen.

Jämförelsemöjligheterna

En statistisk undersökning brukar man försöka planlägga på ett sådant sätt att de fel av olika slag, som alltid upp-

står, kan kontrolleras. Följer man den statistiska surveyteorins spelregler har man goda chanser både att kunna hålla felen inom rimliga gränser och att mäta deras storlek. I Hushållsbudgetundersökningen, som bygger på ett urval av hushåll, vilka både intervjuats och fått föra kassabok över sina inköp, har man haft ambitionen att kunna kontrollera felen och även om inga mått på deras storlek ännu presenterats så pågår dylika beräkningar. IUI-undersökningens utgångsläge är i detta avseende sämre. Det finns för närvarande inga möjligheter att vid konstruktionen av *tidsserier* över konsumtionsutvecklingen följa de spelregler sannoliketskalkylen ger. Vid beräkningen av tidsserier ingår vissa moment då man måste utnyttja experters bedömningar. (Med tillräckliga ekonomiska resurser skulle detta dock kunna undvikas!) Det är därför inte heller möjligt att numeriskt precisera de sedvanliga statistiska måtten på systematiska och tillfälliga fel.

Uppskattningarna bygger till stor del på s.k. tillförselberäkningar, dvs. till produktionen av en vara lägges importen och därifrån bortdrages exporten. Man erhåller då i princip tillförseln till den svenska marknaden värderad till partipris. För att därav få en uppskattning av den privata konsumtionen måste man dra bort de varuströmmar som går till andra sektorer än till de privata konsumenterna, justera för lagerförändringar och lägga till handelns pålägg och indirekta skatter. Det är framför allt i dessa senare led i beräkningarna, som expertuttalanden och bedömningar måste användas. Någon jämförelse mellan de två undersökningarna på grundval av sedvanliga statistiska mått kan vi således inte göra; däremot kan vi jämföra de resultat de två undersökningarna faktiskt givit och spekulera över orsakerna till de ibland stora skillnader vi kommer att finna. Det är angeläget att påpeka att ramen för en kort artikel inte medger annat än en mycket grov jämförelse. Vi bör därför endast fästa avseende vid stora skillnader. I avvaktan på att Statistiska centralbyrån är färdig med sin mycket angelägna utvärdering av resultaten från Hushållsbudgetundersökningen inklusive en jämförelse med nationalräkenskaperna och input-output-beräkningar kan vår jämförelse vara av intresse även om den är grov.

Det sista år för vilket IUI-undersökningen redovisar data är 1968. Vi har därför varit tvungna att skriva fram dessa siffror med den procentuella ökningen i den varuvisa konsumtionen enligt nationalräkenskaperna grupperad i så nära överensstämmelse med IUI:s varugrupper som möjligt. Alternativt har IUI:s prognosmodell utnyttjats för att "förutsäga" konsumtionen 1969. De två metoderna ger ungefär samma resultat, varför endast resultaten från den första redovisas i tabell 1.

Uppskattningarna från nationalräkenskaperna och från Hushållsbudgetundersökningen har med viss svårighet grupperats enligt samma varuindelning som i IUI-undersökningen. De skillnader som kan utläsas mellan de tre undersökningarna i tabell 1 skall därför i huvudsak inte kunna föras tillbaka på olika varugrupperingar (se dock nedan). På tabellens sista rad redovisas vad som i alla tre undersökning-

arna kallas för total konsumtion. Skillnaderna mellan dessa tre tal kan till mycket stor del förklaras med skiljaktiga definitioner av konsumtionen. Även om alla definitionsskillnader inte är eliminerade från summeraden är talen på denna mera jämförbara.

Tabell 1. TRE UPSKATTNINGAR AV DEN PRIVATA KONSUMTIONEN 1969 (mkr)

Varugrupp	IUI		NR	HBU	
	Värde	Värde	Avvikelse	Värde	Avvikelse
Livsmedel	20 114	19 290	— 824	16 603	— 3 511
Drycker och tobak	9 193	8 674	— 519	4 750	— 4 443
Bostad	11 449	11 502	+ 53	11 986	+ 537
Beklädnad	7 244	6 778	— 466	6 817	— 427
Hushållsutrustning	4 859	4 240	— 619	4 449	— 410
Resor	11 046	11 074	+ 28	8 660	— 2 386
Rekreation	8 654	8 895	+ 241	8 105	— 549
Sjukvård o. hygien	3 001	3 401	+ 400	2 727	— 274
Övriga varor	4 403	4 345	— 58	4 471	+ 68
Summa	79 963	78 199	— 1 764	68 568	— 11 395
Aterstår		— 544		4 601	
Med olika definitioner redovisad total privat konsumtion	79 963	77 655		73 169	

Anm. I kolumn IUI redovisas IUI:s skattningar för 1968 framskrivna till 1969 med ökningstal från nationalräkenskaperna.
I kolumn NR redovisas skattningar från nationalräkenskaperna (Statistiska meddelanden N 1971:11) i möjligaste mån justerade för att nå överensstämmelse med IUI:s varugruppering.
I kolumn HBU redovisas Hushållsbudgetundersökningens skattningar av den privata konsumtionen.
Då utrymmet inte medger en detaljerad redogörelse för hur siffrorna i tabellen erhållits kan en sådan erhållas efter hänvändelse till författaren.

Mellan summa konsumtion och total privat konsumtion återstår i Hushållsbudgetundersökningen 4,6 mdr kr. Denna summa utgörs till största delen av räntor, gåvor, understöd, böter, skadestånd, föreningsavgifter, advokatarvoden och andra ej specificerade tjänster till ett belopp av 2,8 mdr kr och av olika varor och tjänster som skulle hänföras till gruppen rekreation, men som av brist på statistik inte ingår i IUI-undersökningen, till ett belopp på ca 1,1 mdr kr. Redan en hastig jämförelse ger vid handen att Hushållsbudgetundersökningens skattningar ligger betydligt lägre än både IUI:s och nationalräkenskapernas. Vad kan detta bero på?

Fel källor i undersökningarna

Innan vi går in på en något mer detaljerad jämförelse varugrupp för varugrupp är det lämpligt att med några ord ge en allmän beskrivning av de olika fel som dessa undersökningar är behäftade med. Några av svårigheterna med tillförselberäkningar har redan antytts. Problemet med att räkna bort de varuströmmar, som inte går till privat konsumtion, gör att man ibland kan överskatta konsumtionen. För några varugrupper har man dessutom mycket dålig statistik över tillförseln. Det gäller framför allt icke industriellt framställda varor som t.ex. konditorivaror och trädgårdsvor. Lagervariationerna är man i praktiken tvungen att försumma då statistik saknas. Då Hushållsbudgetundersökningen är en urvalsundersökning är dess estimat behäftade med en därav betingad slumpmässig osäkerhet. Hur stor denna osäkerhet är vet vi som tidigare påpekats ännu ej, då variansberäkningarna inte är färdiga. Det är rimligt att tänka sig att felet inte inskränker sig till denna typ av tillfälliga fel.

Undersökningen har ett bortfall på 24 %, dvs. endast 76 % av alla utvalda hushåll har medverkat i samtliga avsnitt av undersökningen. I stället för de hushåll som inte medverkat har man imputerat värden, dvs. hushåll med samma egenskaper som de som inte medverkat, dvs. samma inkomst, samma hushållstorlek och sammansättning i övrigt, har fått representera dessa. Bortfall yttrar sig inte bara på det sättet att somliga hushåll inte medverkar i undersökningen. Även om ett hushåll medverkar kan åtskilliga in-

köp medvetet eller omedvetet glömmas bort i bokföringen. De redovisade konsumtionsvärdena blir därför för låga. Det finns därför skäl att rikta kritik mot att Statistiska centralbyrån redovisar uppskattningarna av konsumtionen utan att samtidigt redovisa en analys av bortfallets sammansättning och en diskussion av de effekter som bortfallet kan ha haft. I det publicerade meddelandet finns inte ens en varning för att bortfallet kan ha haft en snedvridande effekt. För närvarande kan vi bara spekulera kring den.

Enligt tabell 1 är Hushållsbudgetundersökningens uppskattningar av livsmedelskonsumtionen 3,5 mdr kr lägre än IUI:s. Omkring 0,9 mrd kan förklaras med att storhushållen (skolor, sjukhus m m) ingår i IUI-siffran men inte i Hushållsbudgetundersökningen och ca 1 mrd kan hänföras till en dubbelräkning av livsmedelskonsumtionen på restauranger i IUI:s material.

Som tidigare påpekats är tillförselberäkningarna av konditorivaror ganska osäkra. Jordbruksnämndens statistik, som utgör underlag för IUI:s beräkningar, redovisar konditorivaror till knappt 1,7 mrd kr för 1969. I Hushållsbudgetundersökningen redovisas inköpta konditorivaror till ca 0,85 mrd och konditoribesök till drygt 0,3 mrd. Värderingsprinciperna i Jordbruksnämndens statistik och i Hushållsbudgetundersökningen överensstämmer inte helt men Jordbruksnämndens skattning ligger otvivelaktigt högre, men däri ingår då även storhushållen. Av den ursprungliga skillnaden på 3,5 mdr återstår nu oförklarad 1—1,5 mdr kr beroende på hur mycket av skillnaden man vill lägga på konditorivaror.

Stor skillnad för drycker och tobak

Den största skillnaden får vi för drycker och tobak. Hushållsbudgetundersökningen ligger hela 4,4 mdr kr under IUI:s skattning. I denna varugrupp ingår sprit och vin samt maltdrycker. Från tidigare undersökningar har man gjort den erfarenheten att konsumtionen av de alkoholhaltiga dryckerna och tobaken underskattas i budgetundersökningar. Det finns flera förklaringar till detta. En är att man av psykologiska skäl inte vill uppge hela den mängd som konsumerats, en annan är att man konsumerar mindre än normalt under själva bokföringsmånaden. Det förefaller också rimligt att alkohol- och tobakskonsumtionen genomsnittligt är större i bortfallet än i undersökningen i sin helhet, då bortfallet förmodligen innehåller en hög andel "udda" individer. När det gäller tobakskonsumtionen är det dessutom troligt att det finns en stark glömskeeffekt. Ofta köper man tobak i kiosker och tobaksaffärer utan att handla något annat samtidigt och utan att få något kvitto.

Preliminära resultat tyder även på att en liknande effekt skulle finnas för läskedrycker, saft och juice. Dessa varor köpes ofta som mellanmål och dessutom av ungdomar, som kanske lättare glömmar att bokföra än äldre hushållsmedlemmar. En sådan tendens till underskattning stämmer även relativt väl överens med att bortfallet i budgetundersökningar erfarenhetsmässigt brukar vara störst under sommarmånaderna. En del av skillnaden i denna varugrupp och kanske framför allt i posten kaffe, te och kakao beror på den tidigare berörda skillnaden i behandlingen av storhushållen.

Sedan någon tid tillbaka har man känt till att uppskattningarna av bostadskonsumtionen i nationalräkenskaperna, vilka IUI-undersökningen i detta fall bygger på, varit kraftiga underskattningar. (För en närmare redogörelse för detta se IUI-undersökningens appendix A.) Det är framför allt bostadskostnaderna i egna hem och standardförbättringen i flerfamiljshusen som underskattats. Som tabell 2

visar ger Hushållsbudgetundersökningen en högre skattning av bostadskonsumtionen. Denna skillnad behöver inte enbart bero på underskattningen i nationalräkenskaperna. Den kan även förklaras med att kostnaderna för bostadsuppvärmningen behandlats olika. I Hushållsbudgetundersökningen uppskattas bostadskonsumtionen till varmhyror och bränsleposten omfattar endast uppvärmningen av egna hem. Detta stämmer ganska väl överens med att Hushållsbudgetundersökningen redovisar en betydligt lägre skattning av bränsle-, el- och gaskonsumtionen än nationalräkenskaperna. Skillnaden mellan undersökningarna blir således inte så stor för bostadsposten som helhet.

Tabell 2. VARUVIS JÄMFÖRELSE MELLAN IUI:s OCH HBU:s UPPSKATTNINGAR AV KONSUMTIONEN 1969

Livsmedel						
	Potatis, mjöl och bröd	Bär och grönsaker	Kött, fläsk och charkuterier	Fisk och skaldjur	Ovrigt	Totalt
HBU	2 763	1 770	4 260	780	7 030	16 603
IUI	3 838	2 625	5 207	1 151	7 293	20 114
Avvikelse	-1 075	-855	-947	-371	-263	-3 511
Drycker och tobak						
	Kaffe, te och kakao	Läskedrycker, saft o. juice	Malt, vin- o. spritdrycker	Tobak		Totalt
HBU	755	614	1 718	1 663		4 750
IUI	1 152	933	4 545	2 563		9 193
Avvikelse	-397	-319	-2 827	-900		-4 443
Bostad						
	Bostad	Bränsle, el, gas				Totalt
HBU	10 218	1 768				11 986
IUI	8 446	3 003				11 449
Avvikelse	+ 1 772	-1 235				+ 537
Beklädnad						
	Skor och skoreparationer	Rese-effekter	Kläder, tyger och garn			Totalt
HBU	1 036	165	5 616			6 817
IUI	1 039	368	5 837			7 244
Avvikelse	- 3	-203	- 221			- 427
Hushållsutrustning						
	Möbler, glas, porslin, hemtextilier, köksutrustning	Maskiner för tvätt, disk, kyl, sömnad				Totalt
HBU	3 671	778				4 449
IUI	4 124	735				4 859
Avvikelse	- 453	+ 43				- 410
Bilar						
	Inköp av fordon	Drift och underhåll av fordon	Kollektiva resor			Totalt
HBU	3 085	4 185	1 390			8 660
IUI	2 921	5 698	2 427			11 046
Avvikelse	+ 164	-1 513	-1 037			-2 386
Rekreation						
	Nöjen, blommor, sport, böcker, tidningar, papper och lotteri	Radio- och TV-apparater, licens, skiv- och bandspelare	Ovrigt			Totalt
HBU	3 657	1 311	3 137			8 105
IUI	4 353	956	3 345			8 654
Avvikelse	- 696	+ 355	- 208			- 549

Några stora skillnader i uppskattningarna av *beklädnadskonsumtionen* och av konsumtionen av *hushållsutrustning* föreligger inte. Med undantag för maskiner för tvätt, disk, kyl och sömnad ligger dock Hushållsbudgetundersökningen fortfarande lägre än IUI-undersökningen.

När det gäller *resekonsumtionen* ger de två undersökningarna åter betydande skillnader. Av tabell 2 framgår det att skillnaden helt kan hänföras till drift och underhåll av fordon samt till kollektiva resor, medan överensstämmelsen är mycket god för inköp av fordon.

För två av de återstående varugrupperna ger Hushållsbudgetundersökningen också lägre värden även om skillnaderna inte är så stora. I tabell 2 finns *rekreationsgruppen* nedbruten på tre delgrupper. För kapitalvarorna radio- och TV-apparater samt skiv- och bandspelare ger Hushållsbudgetundersökningen en högre skattning än IUI, medan man erhåller en betydligt lägre skattning för gruppen nöjen,

blommor, sport, böcker, tidningar, papper och lotterier m.m. som således till stor del består av mindre utgiftsposter. En del av skillnaden, uppskattningsvis ca 125 mkr, kan förklaras av att konsumtionen av lotterier och andra spel räknas netto i IUI-undersökningen, dvs. vinsterna är bortdragna, medan Hushållsbudgetundersökningen redovisar brutto.

Vi kan således konstatera att Hushållsbudgetundersökningen nästan genomgående ligger lågt jämfört med IUI:s skattningar. Även om man tar hänsyn till att tillförselberäkningarna ibland är dåliga och kan ge en tendens till över-skattningar av den privata konsumtionen måste nog slutsatsen bli att Hushållsbudgetundersökningen underskattar konsumtionen av många varugrupper. Man kan lägga märke till att de varugrupper där överensstämmelsen varit bäst och där Hushållsbudgetundersökningen till och med givit en högre skattning än IUI-undersökningen varit de varugrupper som innehållit större kapitalvaror, medan de låga värdena ofta erhållits i grupper som innehåller dagligvaror, som var och en inte uppgår till någon större utgift och som dessutom köpes så att säga "i förbigående", t.ex. tobak och tidningar. Den slutsats man skulle kunna dra av detta är att det finns en betydande glömskeeffekt i Hushållsbudgetundersökningen för de små dagligvarorna, medan någon systematisk underskattning inte skulle föreligga för kapitalvarorna.

Det kan synas väl frimodigt att göra ett sådant uttalande utan att taga hänsyn till att de slumpmässiga variationerna i skattningarna av kapitalvaror brukar vara betydligt större än av dagligvaror. Den överensstämmelse vi funnit för kapitalvarorna skulle således kunna vara slumpens verk! Nu förhåller det sig knappast på det sättet, därför att erfarenhet från tidigare undersökningar liksom även preliminära variansskattningar visar, att den slumpmässiga osäkerheten i estimaten är betydligt mindre än de avvikelser vi analyserat. Det beror på att analysen omfattat relativt stora varugrupper. För enskilda varor kan däremot den slumpmässiga osäkerheten bli betydande. Hushållsbudgetundersökningen skulle således ge precisa underskattningar för (vissa) dagligvaror och syftningsriktiga men osäkra skattningar för kapitalvarorna. Till detta kommer den s.k. traditionella underskattningen av alkoholkonsumtionen. Men att den är traditionell är ju inte ett skäl till att acceptera den.

Brister i Hushållsbudgetundersökningen

Dessa jämförelser ger anledning till några kritiska reflektioner. Den första gäller det sätt på vilket Statistiska centralbyrån presenterat de första resultaten från Hushållsbudgetundersökningen. Redan i början av denna artikel var jag kritisk mot bristen på bortfallsanalys. Jag kan nu komplettera med att det statistiska meddelande, där resultatet presenterades, borde ha innehållit åtminstone en kortfattad diskussion av vilka andra fel som undersökningen kan vara behäftad med och vilken effekt dessa troligen har. Att hänvisa till att en analys av skattningarnas tillförlitlighet kommer att ges ut senare är inte tillräckligt. Hade en varudeklaration av den typ jag efterlyser funnits med redan då pressreleasen gavs ut, hade man kunnat undvika den anka som fanns på DN:s vardagsida den 23 april i år, där det stod "I dryga tio år kommer siffrorna i Hushållsbudgetundersökningen 1969 att vara de färskaste av de riktigt pålitliga att återropa". I samma artikel berördes ytterligare ett egendomligt drag i undersökningen, nämligen att man för vissa hushållstyper erhåller en konsumtion som vida överstiger den disponibla inkomsten såsom denna skattats.

För hushåll med två vuxna och två barn med en inkomst om *maximalt* 19 000 kronor per år redovisas en skattning

av den *genomsnittliga* totala konsumtionen för dessa hushåll på 24 323 kronor och 41 öre (tabell 34, sid 112), dvs. hushåll av denna typ skulle konsumera betydligt mer än en och en fjärdedels årslön! Enligt samma DN-artikel skulle Statistiska centralbyrån ha förklarat detta som ett negativt sparande! I artikeln finns ingenting nämnt om att den disponibla inkomsten beräknats på grundval av taxeringsuppgifter som kompletterats med uppgifter om icke beskattningsbara inkomster, vilka hushållen lämnat själva. Båda är av välkända skäl troligen underskattningar av de inkomster, som hushållen verkligen haft. Det upplyses inte heller om att skattningarna grundar sig på uppgifter från 64 hushåll.

Trots att man satt en utvärdering av undersökningens resultat i andra hand, är det givetvis mycket angeläget att en sådan göres, så att man dels kan bilda sig en uppfattning om vad de nu presenterade tabellerna verkligen berättar, dels kan samla erfarenheter för framtiden. Problemet med denna typ av undersökningar förefaller mig så många och kostnaderna så höga (några miljoner kronor) att hela undersökningsmetodiken bör sättas under debatt. Detta är inte platsen för en ingående debatt av hur de framtida undersökningarna borde se ut, men tillåt mig

peka på två saker. Bortfallet, som ju är ett av de centrala problemen i dessa undersökningar, beror till stor del på den betungade bokföringsbördan. Åtgärder som skulle göra det lättare för hushållen att lämna uppgifter skulle reducera bortfallet. Med den nuvarande metodiken får man kanske till och med en onödigt stor precision (små *slumpmässiga* fel) vid skattningen av dagligvarorna, och samtidigt är det dessa varor som är mest betungade att bokföra. Skulle man inte kunna minska bokföringstiden för dagligvaror, dela upp bokföringsperioden på flera kortare perioder och/eller taga ett mindre urval för dessa varor? Statistiska centralbyrån har faktiskt redan tagit ett steg i riktning mot en sådan differentiering, då man genomförde en s.k. årsintervju för de väraktiga konsumentkapitalvarorna för att få precisare estimat på dessa.

Om hushållsbudgetundersökningarna även i fortsättningen skall göras med långa mellanrum, leder det till att ny personal måste utbildas varje gång med åtföljande höga kostnader och bristande effektivitet. Bättre vore att kontinuerligt göra mindre undersökningar, då och då kompletterade med en större. Undersökningarna borde även samordnas med sparundersökningar.

Anders Klevmärken